

Sananlaskujen tutkimus suomenkielisen folkloristiikan historiassa

Sananlaskuilla on edelleen paikkansa suomenkielisessä arkipuheessa. Sananlaskuja tutkitaan varsin monipuolisista lähtökohdista ja useiden tieteenalojen asettamien tutkimusparadigmojen puitteissa. Sananlaskuja käytetään, tulkitaan ja tutkitaan aina jonkin aikakauden luomassa todellisuudessa. Artikkelissa tarkastelen sananlaskututkimusta folkloristiikan näkökulmasta. Folkloristinen paremiologia¹ on tieteenalan viitekehyksessä ja sen paradigmoja myötäillen toteutettua sananlaskujen tutkimusta. Tarkastelemalla ja taustoittamalla suomalaista folkloristista sananlaskututkimusta artikkeli suhteuttaa sananlaskujen tutkimuksen laajemmin folkloristiikan paradigmanuutoksia vasten.

Sananlasku on suhteellisen lyhyt ja varsin itsenäinen toteamus, jolla on kiinteähkö muoto ja jonka ilmaisuun sisältyy jokin ajatus. Suomenkielisessä paremiologiassa on myös käsite sananparsi. Sananlaskun ja sananparren suhteesta varhaisin kirjallinen muistinpäntö lienee Elias Lönnrotilta vuodelta 1842: ”Kaike sananlaskuin rajoittamisen sananparsihin, sananpolvihin, sananmutkihin, vertauksiin j.n.e. luulemma soveeliaaksi työksi sille, jolla

muuta työtä ei ole” (Lönnrot 1981/1842, 8).² Vuonna 1952 Matti Kuusi kirjoitti lyhyesti *Virittäjä*-lehdessä tarpeesta selkeyttää näitä käsitteitä etenkin koska ”tyypinimityksiä tarvitaan sananparsia luokiteltaessa” ja hän määritteli sananparren yläkäsitteeksi sananlaskuille ja puheenparsille (Kuusi 1952, 68).³ Pari vuotta myöhemmin julkaistussa teoksessaan *Sananlaskut ja puheenparret* jaottelu tarkentuu ja lukujen sisältöjä esitellessä Kuusi (1954, 179) toteaa: ”Sananlasku tai puheenparsi = sananparsi”. Jaottelun noudattaminen on ollut merkityksellistä typologisissa kielellisten, rakenteellisten ja sanastollisten ominaisuuksien luokitteluisissa⁴, mutta folkloristiikassa sananlaskujen tutkijat ovat yrityksistä huolimatta harvoin voineet pitäytyä puhtaasti tieteen kielen (*etic-kieli*) käsitteistöön (esim. Järviö-Nieminen 1959; Leino 1970; Hakamies 1986). Artikkelissa käytän käsitettä sananlasku, joka nykyisin paremiologiassa ymmärretään laajana käsitteenä (Granbom-Herranen 2016, 325–328; 2018a, 41; Hakamies 2016, 304; Tarkka 2016, 189).

Osa sananlaskuista on ikivanhoja, osa varsin nuoria, mutta kaikki sananlaskut ovat tie-

tyssä ajassa ja paikassa tuttuja jollekin tietylle ryhmälle (kuten kansalle). Tuttuus (*familiarity*) on sananlaskun kenties keskeisin ominaisuus. Toinen on useus (*frequency*).⁵ Tutuista ilmauksista voi tulla tai olla tulematta usein käytettyjä, mutta ei-tutuista ilmauksista ei koskaan tule sellaisia. Sananlasku voidaan tulkita yleistävänä lausekkeena tai se voidaan ymmärtää kirjaimellisesti. Se tuo esiin jonkin yleisesti tunnetun ajatuksen. Sekä vanhat että uudet sananlaskut elävät edelleen niin vernakulaarissa kuin poliittisessa, kirkollisessa ja juhlapuheiden kielenkäytössä. (Granbom-Herranen 2018a, 33–34.)

Folkloristiikalla (vuoteen 1989 kansanrunoutentutkimuksella) samoin kuin paremiologiassa on sananlaskujen tallentamisen alusta alkaen ollut yhteys nationalistisiin sekä poliittiseen ja kulttuuriseen itsenäisyyteen liittyneisiin suuntauksiin. Suomessa kansanrunouden ja perimätiedon keruulla oli keskeinen rooli oman historian ja kulttuurin merkittävyyden osoittamiseksi ja kansallisvaltiopyrkimysten tukemiseksi. Näin on ollut monessa muussakin Euroopan valtiossa. Kun Suomea alettiin rakentaa yhtenäisen kansan ja kielen kotimaana, olivat suomenkieliset, kansan parista kerätyt sananlaskut keskeisiä identiteetin rakennusosia. Yhtenä keinona olivat kansan parista kerätyt suomenkieliset sananlaskut.

Sananlaskuja tutkitaan usean eri tieteenalan piirissä. Osa tieteenaloista käyttää sananlaskuja tutkimuksellisiin erityistarpeisiinsa. Tätä tuorein esimerkki lienee Aalto-yliopiston kansainvälisen liiketoiminnan väitöskirja, jossa johtamista tarkastellaan sananlaskujen kautta (Outila 2016). Folkloristiikassa ja ling-

vistiikassa paremiologian yhteinen piirre on se, että tutkimuksen kohteena on sananlasku, sen käyttö tai sen tulkinta. Tutkimuksellisia eroavuuksia on tosin käsitteiden sisällössä, menetelmissä ja tavoitteissa. Yksinkertaistaen voi sanoa, että folkloristiikassa kohteena on sananlaskujen käyttö puhutussa tai kirjoitetussa arkikielessä (vernakulaarissa), kun taas kielitieteessä hyödynnetään pääsääntöisesti kirjallisia lähteitä (Granbom-Herranen 2011, 287; Grzybek 2011). Sananlaskujen tulkinta on pääosin tukeutunut oletettuun yleismerkitykseen (*assumed standard proverbial interpretation*). Tähänyleistulkintaan perustuu näkemys sananlaskuista tietyille ajalle tyypillisenä tapojen, tottumusten ja asenteiden ilmaisijana. Tosin sananlasku saattaa kertoa enemmänkin tulkit-sijasta ja aikakaudesta kuin kuvattavasta koh-teesta. (Ks. Norrick 1985, 109–117; Krikmann 2009, 15; Granbom-Herranen 2008, 37; 2018a, 36–37.)

Folkloristisessa paremiologiassa sananlasku-aineisto voi olla joko yksittäisten ihmisten toimittama tai keräyskutsuin ja teemakyselyin arkistoihin koottua, kuten Eija Starkin (2011, 53, 60) köyhyyden kulttuuriin keskittyvässä tutkimuksessa. Sanomalehteen lähetettyjen tekstiviestien sisältämät nykypäivän sananlaskut edustavat tutkijan kyseistä tutkimusta var-ten keräämää aineistoa (Granbom-Herranen 2018a, 17). Monenlaisten keruuaineistojen pohjalta laaditut julkaisut voivat toimia tutkimuksen sananlaskuaineistona, kuten Satu Apon (2001, 21) suomalaista alkoholikulttuuria käsittelevässä tutkimuksessa. Keruuvaiheen merkitys on olennainen, sillä sen pohjalta kootun julkaisun sisältö toimii usein aineisto-

na seuraavissa tutkimuksissa. Sananlaskujulkaisuihin vaikuttavat aina kerääjän tai julkaisijan valinnat mukaan otetusta aineistosta. Varhaisin maininta aineiston valikoinnista on Elias Lönnrotin vuonna 1842 julkaistun sananlaskukokoelman alkupuheessa, jossa Lönnrot totesi ottaneensa mukaan kaiken ”paitsi mitkä olivat itsestään mielettömiä vertauksia, eli muuten rietassanaisia, rivoja, joillen ei ole taitu siaa antaa” (Lönnrot 1981/1842, 8), ilmeisesti pitämättä tätä ongelmana.⁶ Kuusi (1971, 100) toteaa sekä vanhoista suomalaisista että lähetystyöntekijöiden keräämistä sananlaskuaineistoista, että ” – – niiden yhdensuuntaisena heikkoutena on kerääjien kristillis-siveellisten valinta- ja karsintatendenssien vaikutus eri sananparsien frekvenssiin.”

Usein aineiston rajaukset jäävät huomiotta ja seuraavat tutkijat tukeutuvat aikaisemmin tehtyihin johtopäätöksiin. Kenties levinnein tällainen tulkinta on syntynyt tarkasteltaessa mielikuvaa naisesta suomalaisten sananlaskujen yhteydessä. Suomalaisen Tiedekatemian apurahansaajana pitämässään puheessa Kuusi käsittelee naisen arvoa Suomessa ja Ambomaalla ja päätyy toteamaan suomalaisten sananlaskujen puhuvan naisista kielteisesti verrattuna ambomaalaisiin sananlaskuihin (Kuusi 1971, 106).⁷ Tämä Kuusen puheessaan esittämä tulkinta on ollut pohjana monille myöhempien aikojen tutkijoille ja käsitys suomalaisista sananlaskuista naista vähättelevinä ilmaisuina on laajentunut koskemaan kaikkia suomalaisia sananlaskuja.⁸ Puheessaan Kuusi tosin totesi sivuuttaneensa suuren osan naiseen liittyvistä sananlaskuista vertailuna käytämässään suomalaisessa aineistossa ja luette-

lee, millaisia naiseen yhdistettyjä sananlaskuja hän ei ole sisällyttänyt tarkasteluun (Kuusi 1971, 100). (Ks. Granbom-Herranen 2008, 149–150.) Kontekstitiedot puuttuvat pääsääntöisesti sekä Ambomaalla että Suomessa tallennetuista sananlaskuista, joten puhujan tarkoite ei ole selvitettävissä. Mahdollinen virhe tai väärinkäsitys kumuloituu, kun seuraavat tutkijat tukeutuvat aikaisempiin johtopäätöksiin.

Suomalaisten sananlaskujen erityisyys on ollut ennen kaikkea niiden suomenkielisyys, mikä tarkoittaa niiden olleen alkujaan kirjoittamatonta tietoa⁹, vaikka suomen kirjakielen alkuvaiheessa sananlaskutkin tallennettiin kirjallisiksi muistiinpanoiksi ja sittemmin julkaisuiksi.¹⁰ Sananlaskututkimuksella on ollut toiset lähtökohdat maissa, joissa on ollut käytettävissä painettuja kokoelmia sekä muuta kirjallista aineistoa. Monilla Keski-Euroopan kielialueilla sananlaskut ovat olleet ensisijaisesti kirjallisessa muodossa. (Granbom-Herranen 2015, 508.) 1500-luvulla suomen kieli oli puhekieli, jolle ei ollut olemassa kirjallista muotoa, joten oli selvää, että suomalainen paremiografia keskittyi puheessa käytettyjen sananlaskujen tallentamiseen. *Raamatusta* peräisin olevat suomennetut sananlaskut ovat tulleet suomenkieliselle kansanosalle tunnetuiksi ensisijaisesti puhutussa muodossa, osana kansankielisiä saarnoja. Suomalaisessa kulttuurissa uskonto, ennen kaikkea *Raamattu*, ja sananlaskut liittyvät kiinteästi yhteen.

Alkujaan latinankieliset sananlaskut levisivät Suomeen, kuten muuallekin Eurooppaan, kirkon ja yliopistojen kautta nuorten oppineiden miesten välityksellä. Suomalaiset sananlaskut puolestaan ovat eläneet ja muotoutu-

neet arkisessa puheessa. Huolimatta siitä, että raamatunlauseiden ohella sananlaskut kuu-
luivat kansakoulun opetusohjelmaan, niitä ei omaksuttu arjessa käytettävän kielen luon-
teväksi osaksi. Suomalaisten sananlaskujen
elinympäristö on ollut vernakulaarissa käy-
tössä ja sananlaskut elävät yhä arkisessa pu-
heessa. Toisin kuin on esitetty, kirjat ovat kui-
tenkin olleet arjessa käytettyjen sananlaskujen
lähteinä aiemmin oletettua harvemmin (Gran-
bom-Herranen 2004, 60–61; 2008, 69–70).¹¹
Esimerkiksi *Perinne elämässäni- ja Karjalaiset
elämäkerrat* -keruiden vuonna 1929 ja sitä en-
nen syntyneiden kertojien muistelujen kasva-
tuspuheen sananlaskuja sisältäneistä episo-
deista oli vain yksi maininta opettajasta eikä
yhtään mainintaa koulussa opituista sanan-
laskuista. Selitys tähän voi löytyä koulun ja
rahvaan suhteesta. Käsitys koulunkäynnin
hyödyllisyydestä tai hyödyttömyydestä muo-
dostui arkielämän kokemusten pohjalta pai-
kallisyhteisön vuorovaikutuksessa. (Ks. Tu-
omaala 2004, 47, 67; Granbom-Herranen 2008,
113; 2016, 324.) Suomenkieliset sananlaskut
ovat ensisijaisesti eläneet arkisten toimien
lomassa. Enää sananlaskut eivät ole vain suo-
menkielisen rahvaan käytössä, vaan nykyisin
sananlaskujen käyttäjiä on kaikissa yhteis-
kuntaluokissa. Sananlaskujen käyttäjät voivat
määrittä kielen tai minkä hyvänsä ryhmää
yhdistävän piirteen kautta.

Yhteiskunta ja aatteet

Yhteiskunta tapahtumiseen, aatteineen ja ideo-
logioineen on ohjannut sekä paremiografian

että paremiologian kehitystä. Murroskaudet
ovat osaltaan lisänneet kansallisiksi koettujen
perinteiden ja tapojen esille tuomista. Auto-
nomian aikana sekä kansatieteellis-historialli-
set että kielellis-esteettiset merkitykset olivat
keskeisiä suomalaisuuden ja kansallisuusaat-
teen rakentumisessa. Ne toimivat yhtenä
pontimena sananlaskujen kokoamiselle ja
myöhemmin tutkimukselle. (Karkama 2001,
172; ks. myös Tarkka ym. 2019.) Myös 1900-lu-
vulla sananlaskututkimus on ollut aktiivisinta
aikoina, jolloin yhteiskunnassa on tapahtunut
muutoksia (Honko 1980, 18; Granbom-Herra-
nen 2012, 174, 2021a, tulossa). Folkloristiikan
sananlaskujen tutkijoilla ja siten sananlasku-
tutkimuksella on ollut varsin pitkään yhteys
kansallisuusaatteeseen ja suomalaisuuteen
sitoutuneeseen toimintaan ja yhdistykseen,
kuten Akateemiseen Karjala-Seuraan (esim.
Wilson 1978, 51, 63, 70).

Suomalaisen kirjoitustaidon ja samalla se-
kä paremiografian että paremiologian alku on
humanismissa ja reformaatioissa (Heininen
2007, 106).¹² 1700-luvun fennofilien aikaan tie-
teellisiin selvityksiin yhdistyi pyrkimys kerätä
aineistoa, jolla voitiin todentaa kansakunnan
sankarillinen muinaisuus. Tämä tavoitteelli-
suus johti papistoa apuna käyttäen virallisiin
keräyskehotuksiin ja -ohjeisiin. (Hautala 1954,
34–36.) Valistuksen aikakauteen kuuluivat aja-
tukset kunkin säädyn keskuudessa vallinnees-
ta samanarvoisuudesta. Vaikka ei koko kan-
san tasa-arvoon pyrittykään, valistuksen aate-
maailma edesauttoi näkemään kansan elämäs-
sä mielenkiintoisia ja hyödyllisiä taitoja. Eri-
tyisesti sananlaskuja pidettiin kiteytyneenä
tietona niin yhteisön jäsenyydestä kuin arjen

askareista (esim. Kuusi 1953, 464). 1700-luvun lopulla Johann Gottfried von Herderin (1744–1803) uushumanistiset ajatukset vaikuttivat käsitykseen kansanrunoudesta ja sen merkityksestä kansakunnan kehittymiselle. Sen mukaan yksilöiden ja kansakuntien vapaus on päämäärä, jota kohti niin kansojen historia kuin yksilön elämä suuntautuvat (Karkama 2001, 17). Suomessa sekä Ruotsin että myöhemmin Venäjän alaisuudessa juuri valistuksen aika (hyödyn aikakausi) loi edellytyksiä sananlaskujen muistiin merkitsemiselle ja edisti siten sananlaskututkimuksen mahdollisuutta.

Suomessa sivistyneistö omaksui romanttiikan suuntaukseen sisältöä keskeisistä eurooppalaisista filosofisista ajatuksista. Suomen suuriruhtinaskunnassa kansallisuusaatteeseen sekä kansalliseen identiteettiin vakiinnuttamiseen liittyi esimerkiksi J. L. Runebergin omaksuma herderiläinen uushumanismi tai J. V. Snellmanin valistusajattelun ja uushumanismin yhdistämät näkemykset. (Karkama 2001, 13–18.) 1840-luvulta alkaen pääasiassa yliopistossa oppinsa saaneiden sivistyneistön edustajien muodostama fennomaaninen liike rakensi kuvaa Suomesta yhtenäisenä, pitkällisen historian pohjalta muodostuneena kansallisena kokonaisuutena (Pulkkinen 1999, 130–131). Suomessa luottamus kansanrunouden pätevyyteen historiallisena ja kansatieteellisenä lähteenä on säilynyt varsin pitkään (ks. Kuusi 1953, V, 463; Karkama 2001, 37). Suuren yhteisen sankarimenneisyyden hakeminen saattaa olla eräs selitys sille, että sananlaskut lyhyinä ja helposti muistettavina ilmaisuina on nähty juuri tuon menneen suuruuden jäänteinä, muinaisen kansan viisautena.

Sananlaskuja on totuttu pitämään yhtäältä ”Suomen heimojen” erilaisuuden ja toisaalta kansallisen yhtenäisyyden kuvaajina. Koska sananlaskut edustavat kansan ikiäikaista viisautta, on niiden tulkinnoissakin usein nähtävissä kansallisromanttinen oman kulttuurin ja menneen alkukantaisuuden ihannointi. (Granbom-Herranen 2008, 152, 252.) Kansallisuusaatteiden myötä myös sananlaskut herättivät valveutuneen sivistyneistön kiinnostuksen. Ne nähtiin todisteina kansan niistä henkisistä voimavaroista, joita sekä kansakunnan että kansallisen valtion muodostaminen edellyttivät (Karkama 2001, 26). Kuten Lönnrot sananlaskukokoelmansa alkulauseessa toteaa:

Näitä sanalaskuja sillä kysymyksellä arvattessamme olemma luulleet niiden kyllä kolmessaki kohden Suomen yhteisyyttä hyödyttävän. Ensiksi on niissä monta meillenki hyödyllistä esivanhempaimme tietoa, oppia ja neuoa säilytetty. Toiseksi sopivat osaavasti käytettynä kaunistamaan ja usein vahvistamaan kaikenlaista puhetta yhteisessä elämässä. Kolmanneksi antavat tiedotteleville joita kuita johdatuksia Suomen kieltä ja kansan elämätä tutkiessansa. (Lönnrot 1981/1842, 7.)

Lönnrotin kansanrunojen ja sananlaskujen keruu oli yksi vastaus romantiikan kauden kansallistunteeseen (ks. Tarkka ym. 2019). Oman kielen merkityksen korostaminen nähtiin keinona tukea autonomista kansallista pyrkimystä aikana, jolloin kielen ja hallinnon venäläistämisen koettiin alati läsnä olevana uhkana. 1800-luvulla Suomen suuriruhtinaskunnassa vallinnut rauhan aika mahdollisti perinteen kerääjien varsin esteettömän liikkumisen ja Venäjä jopa kannusti suomalaisia kansanrunou-

den keräysmatkoihin suomalais-ugrialaisten kansojen pariin. (Ks. Granbom-Herranen 2008, 91–92.)

Itsenäistymisen jälkeen 1920- ja 1930-luvuilla Suomessa poliittinen fennomania vaikutti etenkin opiskelijoiden keskuudessa (Lassila 2003, 10; Wilson 1978, 70). Tällöin sananlaskuja tallennettiin, mutta ei tutkittu. Sanakirjasäätiö¹³ ja yliopistojen osakunnat järjestivät 1930-luvulla sananlaskukeräyksiä (Posti 1936, 5).¹⁴ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) julkaisi lehdissä teemakyselyitä 1920- ja 1930-luvuilla ja organisoii kerääjäverkoston vuonna 1934. (Ks. Granbom-Herranen 2015, 507–508.) Sananlaskujen kiinnostavuuteen vaikuttivat itsenäistymisen myötä uudenlainen kansallistunne ja nationalismi. Suomen ”luonnollisten rajojen” katsottiin sisältävän myös sukukieliä asuttamat alueet (ks. Honko 1979, 142; Bendix 1997, 67.) Sekä arjen merkitys että siihen kohdistuvan tutkimuksen suosio korostuvat yhteiskunnallisissa murroksissa (Jokinen 2005, 9). Kyse on ryhmän olemassaolon ja sen kehityksen kannalta keskeisiksi koetuista ilmiöistä, jotka ovat usein yhteydessä yleismaailmalliseen tilanteeseen ja siinä koettuihin muutoksiin. Itsenäisyyden alkuvaiheiden hajaannuksen jälkeen kansan yhteisen perinne ja eritoten kansan muinaisen tiedon välittäjiksi ja jo ”ikänsä tähden arvostetuiksi” koetut suomenkieliset sananlaskut saivat jopa symbolisen aseman (Kuusi 1954, 7; ks. Apo 2001, 346). Sananlaskusta *Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto* on tullut Suomen itsenäisyyden symboli. Muistokivi sananlaskuineen vierellään nyt yli 100-vuotias *Itsenäisyyden kuusi* Helsingin Kaivopuistossa antoi siemenet itsenäisyyden 50-vuotisjuhlan

”*Kotikuusi*”- ja 100-vuotisjuhlan ”*Tulevaisuuden kuusi*”-kampanjoihin vuosina 1967 ja 2017. (Granbom-Herranen 2018b, 371, 376.)

Sananlaskujen keruu folkloristisen paremiologian mahdollistajana

Koska sananlaskujen kokoamisen ja tallentamisen alku on reformaation jumalanpalvelusten kansankielisyyden vaatimuksessa sekä tätä seuranneessa suomen kirjakielen luomisessa, sananlaskut yhdistyvät sekä kristillisen uskon ja papiston luomaan auktoriteettiin että lukutaidon myötä kirjoitettuun tekstiin kuten lakeihin sisältyvään *Tuomarin Ohjeisiin*¹⁵ (Granbom-Herranen 2008, 266; 2020, 234). Ensimmäiset julkaistut ja säilyneet sananlaskumuisiinpanot ovat Mikael Agricolaalta.¹⁶ Martin Lutherin esimerkin mukaan Agricola käytti vuoden 1531 Lutherin latinankielisen postillan raamatuntekstien lisäksi saarnoissaan sananlaskuja. Lutherin postillassa esiintyi erityisesti kansanomaisia sananlaskuja, joita Agricola selitti Erasmusuksen *Adagian (Adagiorum Collectanea)* (1500) avulla. (Heininen 2016, 10–11, 57–58.)¹⁷ Luther puolestaan käytti kansankielisiä sananlaskuja sekä puheessaan että kirjoituksissaan, koska hänen mukaansa myös kansan käyttämät sananlaskut ovat lähtöisin Jumalan teoista, vaikka ne eivät ole Jumalan sanaa, ”*Der Teuffel ist den Sprichwortten feind*”¹⁸ (Köstlin n.d.). Tämä ajatus sananlaskujen perustumisesta Jumalan sanaan siirtyi Agricolan teksteihin.

Sananlaskut päättyivät varsin varhaisessa vaiheessa myös maallisiin kirjoitettuihin julkai-

suihin, ensisijaisesti kielioppeihin ja sanakirjoihin esimerkkeinä suomen kielen käytöstä.¹⁹ Eskil Petraeuksen suomen kieliopissa (1649) on joitakin suomalaisia sananlaskuja, jotka toistuvat Matthias Martiniuksen kieliopissa (1689) (Hautala 1954, 37–38). Myös Laurentius Petri Aboicus keräsi 1600-luvulla suomalaisia sananlaskuja painamattomaan teokseen (1650-luku), jota hänen poikansa Gabriel Tammelinus täydensi. Sananlaskuja sisältyi myös Henrik Florinuksen latinalais-ruotsalais-suomalaiseen sanakirjaan (1678) sekä sen myöhempään ja laajempaan versioon (1695). Näiden Florinuksen tallentamien ja joidenkin muiden pääasiallisesti kirkonmiesten keräämien²⁰ sananlaskujen pohjalta ilmestyi vuonna 1702 yli 1500 sananlaskua sisältävä *Wanhain Suomalaisten Tarwaliset ja Suloiset Sananlascut*.

Jacob Juteinin sananlaskukirja (1818) ja Carl Axel Gottlundin väitöskirjansa (1818) liitteeksi keräämät sananlaskut ovat Florinuksen koelman jälkeen alallaan ajallisesti seuraavat tiedossa olevat suomenkielisiä sananlaskuja sisältävät julkaistut kokoelmat. Turun suurpalossa vuonna 1827 tuhoutui suurin osa Turun Akatemiassa säilytetyistä käsikirjoituksista ja julkaisuista. Samalla pääosa siihen mennessä kerätystä ja tallennetusta sananlaskuaineistosta paloi.²¹

1800-luvun puolivälissä alkoi suomenkielisten sananlaskujen tallentaminen kiinnostaa papiston lisäksi uusia ryhmiä, joihin kuuluivat etenkin sekä suomen kielestä että suomenkielisydestä kiinnostuneita opiskelijoita ja tutkijoita. Vuonna 1831 perustetun SKS:n kansanrunousarkiston kerääjäverkoston perusta oli kansallismielisten ylioppilaiden aloittama keruu 1800-

luvulla (Ilomäki 1998, 148). Samanaikaisesti papiston merkitys sananlaskujen tallentajina väheni, mutta saarnateksteissä sananlaskuilla oli edelleen kiistaton sijansa osana luterilaista jumalanpalvelusta. (Granbom-Herranen 2012, 169.)

Suomenkielisten sananlaskujen tunnetuin kerääjä sekä sananlaskukokoelmien ja -julkaisujen innoittaja oli Elias Lönnrot. Hän kirjasi sananlaskuja etenkin runonkeruumatkoillaan vuosina 1835–1837. Näistä muistiinpanoista ja muiden keräyksistä sekä ennen julkaistuista sananlaskuista Lönnrot toimitti vuonna 1842 ilmestyneen teoksen *Suomen Kansan Sananlaskuja*. Se nähtiin kansan autenttisen äänen ilmaisu-
na, vaikka sen sisältö oli varsin valikoitunutta. *Kalevala* ja *Kanteletar* sisältävät sananlaskullisia runoja, toisaalta jotkut näiden teosten runot ovat jatkaneet elämäänsä sananlaskuina. Lönnrot myös kalevalaisti sananlaskuja, jolloin sananlaskusta tuli alkusointuja käyttämällä (allitteraatiolla) tai runomittaisen rytmittämisen muutoksilla muodoltaan kalevalaiseen maailmaan kuuluvaa, muinaista tietoa. (Kuusi 1954, 147–150, ks. myös Kaukonen 1974, 197–199.)

Toinen maailmansota oli monin tavoin suomalaisen elämäntavan käännekohta. Elämä muuttui työn ja asuinpaikan myötä. Monilla alueilla kyläyhteisöt joutuivat uuden tilanteen eteen. Puhuttu ja kirjoitettu viestintä alkoivat sodan jälkeen yhä enenevästi muistuttaa toisiaan. Arkisetkaan sananlaskut eivät enää eläneet yksinomaan puhutussa muodossa. (Granbom-Herranen 2015, 508.) 1950-luvulla oletettiin muinaisen runouden ja kansanviisauden tulleen kootuksi eikä arkiperinteellä nähty

olevan erityistä arvoa. Valtion asettama kansanperinnettä käsitellyt komitea totesi, ettei perinteen tallennukselle ole enää tarvetta ja että yli 125 vuotta jatkunut työ oli nyt saatu päätökseen (Honko 1979, 149). Näin ei kuitenkaan käynyt. SKS:n ja Sanakirjasäätiön toimeenpanemat keruut ovat tuottaneet sekä uutta että vanhaa sananlaskuaineistoa. Tämä on tarjonnut folkloristiselle paremiologialle runsaasti sekä mahdollisuuksia että haasteita. Arkistoissa on ollut käytettävissä laaja aineisto esimerkiksi sananlaskujen esiintymisen määrien, levinneisyyden ja struktuurin tutkimiseen. Toisaalta sananlaskuaineiston tallentamisen ja tarkastelun keskittyminen ensisijaisesti sisältöön on johtanut esitys- ja käyttötilanteesta kertovien tietojen vähäisyyteen. Sananlaskuja on ollut vaikea tavoittaa, tallentaa ja tulkita niiden luonnollisessa käyttöympäristössä. (Ks. Jason 1971, 623; Granbom-Herranen 2015, 511.)

Sananlaskujen tutkimuksen hidas muutos

Thomas Kuhnin (1994) mukaan paradigma on ”tutkijayhteisön tutkimustyötä ohjaava yleinen, lausumatta oletettu viitekehys, joka rajaa tieteellisen työn käytäntöä” (*Tieteen termipankki, filosofia*). Suomessa folkloristisen paremiologian paradigmojen kehitys noudattelee monin osin folkloristiiikan kehityksen yleisiä linjoja. Tutkimuskohteena sananlaskutallenteet eivät juuri eroa muusta tallennetusta puhutusta folkloresta (Apo 2001, 341). Kuitenkin mitä tulee sananlaskututkimuksen paradigmoihin ja niiden kehitykseen, ovat

paradigmojen muutokset olleet muuta folkloristista tutkimusta harvemmassa. Paradigman muuttuminen edellyttää taustavaikuttajien tunnistusta, koska taustalla vaikuttavien yhteiskunnallisten vallan ja suhteiden lisäksi erilaiset tieteelliset organisaatiot kiinnittyvät tiettyyn paradigmaan (ks. Honko 1980, 18; 1981, 6).

Folkloristisen paremiologian ja maantieteellis-historiallisen menetelmän välinen suhde on pitkään ollut varsin vakaa. Voidaan sanoa suomalaisesta menetelmästä muodostuneen lähes vuosisadaksi folkloristisen sananlaskututkimuksen normaali olotila. Yksi syy maantieteellis-historiallisen menetelmän ja sananlaskututkimuksen yhteyteen on kielitieteen ja paremiologian alkuvaiheissa. Suomessa sekä kansanrunouden että sananlaskujen tallennus alkoivat jo ennen oman oppituolin perustamista suomen kielen ja kirjallisuuden oppiaineen puitteissa.

Kirkonmiesten jälkeen seuraavat sananlaskujen kokoajat tallensivat sananlaskuja, loivat suomen kieltä ja laativat sanakirjoja. Kielitieteen paradigmat ovat olleet keskeisiä suomalaisessa paremiologiassa ja ne ovat vaikuttaneet myös folkloristiseen paremiologiaan.²² 1800-luvun yleisenä tieteellisenä paradigmatena oli evolutionismi, joka perustui oletukseen lainalaisista kehitystapahtumista sekä positivismi, jonka mukaan johtopäätösten tulee perustua havaittaviin tosiseikkoihin. Evolutionismia sovellettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla myös kulttuurin ja kielen tutkimukseen Julius Krohnin paikkakunnallis-historialliseksi nimittämänä menetelmänä, kun Krohn osoitti, että kansanrunot eivät välttämättä ole synty-

neet siellä missä ne on muistiin merkitty (Hautala 1954, 185–197). Menetelmä on edesauttanut perinnearkistojen syntyä ja kehittymistä 1800-luvulta alkaen ja se on luonut tieteellisen perustan paremiologialle sekä sananlaskukokoelmien systematisoinnille. Kokoelmat puolestaan ovat tarjonneet mahdollisuuden etenkin suomalaiselle maantieteellis-historialliselle sananlaskututkimukselle.

Suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen oppiaine perustettiin Aleksanterin Yliopistoon vuonna 1888, jolloin suomen kielen ja kirjallisuuden professori Kaarle Krohn nimitettiin uuden oppiaineen, kansanrunoudentutkimuksen, dosentiksi ja kaksikymmentä vuotta myöhemmin vuonna 1908 tämä ylimääräinen professori vakinaistettiin. Oppiaineen ensimmäisenä professorina Kaarle Krohn jatkoi isänsä Julius Krohnin aloittamaa maantieteellis-historiallisen menetelmän kehittelyä. Ajatuksena oli, että kulttuuriyhteys yhdessä maantieteellisen aseman kanssa on kieliyhteyttä olennaisempia. Tutkimuksessa tuli ajoittaa aineisto ja hakea aineksen alkumuoto. Menetelmä soveltui varsin hyvin myös sananlaskujen tarkasteluun, sillä sananlaskujen maantieteellinen sijoittuminen ja ajoittaminen olivat selkeitä tutkimustehtäviä, jotka olivat yhteneväisiä kansallisten pyrkimysten kanssa. Vuosituhannen vaihteessa maantieteellis-historialliseen menetelmään tukeutuneen koulukunnan kunnianhimoisena tavoitteena oli selvittää eurooppalaisten perinteenlajien synty ja kehityshistoria. (Apo 2010, 15–16.)²³ Tai kuten Lauri Honko (1980, 20) kirjistäen toteaa, pyrkimyksenä oli laatia ”yhden perinnetuotteen maailmanhistoria”. Kansan-

runouden professorina 1930-luvulla toiminut A. R. Niemi hahmotteli tämän menetelmän pohjalta tyyppitutkimusmetodin, jota Kuusi sovelsi nimittäen sen typologiseksi analyysiksi. Tutkimuksellinen peruslähtökohta on evolutionismissa. Sananlaskuihin sovellettu typologinen analyysi on edelleen käytössä muokattuna ja sovitettuna kansainväliseen esimerkkeihin perustuvaan sananlaskutietokantaan.²⁴ Suomalaisen sananlaskututkimuksen kansainvälisyyttä on vahvistanut myös alan kansainvälinen julkaisu, jota sen alkuvuosina kustansi SKS. Matti Kuusen, Archer Taylorin, Démétrius Loukatosin ja Julian Krzyzanowskin vuosina 1965–1975 toimittama *Proverbium* ilmestyy yhä nimellä *Proverbium: Yearbook of International Proverb*.

Folkloristinen sananlaskututkimus keskittyi 1900-luvun puolivälissä Kuusen ohjauksessa Helsingin yliopiston suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen oppiaineeseen. Kalevalaisen runouden ohella Kuusen erityisen mielenkiinnon kohteina olivat sananlaskut. Hänen innostuksensa ja vaikuttavan esitystapansa ansiosta sananlaskut olivat aiheena useissa seminaariesitelmissä. (Leino 1998, 448; Granbom-Herranen 2012, liite 1). Sananlaskujen tarkastelua opinnäytetöissä edesauttoi mahdollisuus tukeutua lähellä Helsingin yliopiston kansanrunouden tutkimuksen laitosta sijainneiden SKS:n kansanrunousarkiston²⁵ varsin laajaan sananlaskukortistoon sekä Sanakirjasäätiön tallenteisiin. 1950- ja 1960-lukujen suomalainen sananlaskututkimus analyysiin pyrkivine tutkimusotteineen noudatti yleistä kansanrunoudentutkimuksen suuntaa. Kiinnostuksen kohteena olivat sananlaskujen

ja niiden toisintojen levinneisyys ja ajoitus sekä kansainvälisten lainojen vertailututkimukset. Maantieteellis-historiallisen menetelmän ja typologisen analyysin painottuminen ovat olleet merkittävässä osassa suomalaisessa kansanrunoudentutkimuksessa tehdyissä sananlaskuja käsittelevissä opinnäytteissä.²⁶

Toisen maailmansodan jälkeen ja varsinkin 1960-luvulta lähtien kansanrunoudentutkimus (folkloristiikka) on etäännyntynyt maantieteellis-historiallisesta menetelmästä, mutta folkloristinen paremiologia ei vielääkään ole siitä täysin irrottautunut. Keskeisessä asemassa sadan vuoden ajan on ollut maantieteellis-historiallinen menetelmä, eikä suomalainen sananlaskututkimus suinkaan ole ollut yksin. Paremiologiassa se vaikuttaa edelleen kansainvälisesti tunnustettuna metodina, nimellä *Finnish method*. Yhdeksi syyksi voitaneen olettaa sananlaskujen tutkittavuus; tutkimuksellisesti on huomattavasti selkeämpää lähestyä sananlaskuja vaikkapa niiden esiintymisen tai muuttumisen kautta, kuin tarkastella sananlaskujen merkitystä tai tarkoitetta. Sananlaskujen käyttöyhteyksien huomiointi tutkimuksissa on haasteellista, sillä sananlaskujen käyttö on arkipuheen käyttötilanne, ennakoimaton hetki puheessa. Sananlaskujen käytön yhteydessä saamien tulkintojen ja merkitysten tarkastelu ilman kontekstitietoja perustuu aina oletuksille ja tutkijan tulkinnoille.

Vaikka paremiologian paradigma ei varsinaisesti vallankumousta kokenutkaan, alkoi 1980- ja 1990-luvuilla sananlaskututkimuksessa siinä mielessä uusi aikakausi, että maantieteellis-historiallinen menetelmä yhdistettynä

perinnelajianalyysiin ja tyyppiluokituksiin ei enää ollut ainoa tapa tutkia sananlaskuja. Jonkin verran Suomessa tutkittiin sananlaskuja kognitiivisina ilmiöinä. Tämä ei ollut ristiriidassa aiemman sananlaskututkimuksen kanssa. Sananlaskujen tiedollinen kategoriointi antoi tutkimukselle uutta perspektiiviä haastamatta sananlaskututkimuksen kehitysteoreettisia peruslähtökohtia. (Ks. Hakamies 2016, 301.) Sananlasku kognitiivisena ilmiönä ei kuitenkaan ole ollut valtavirtaa suomalaisessa sananlaskututkimuksessa (Hakamies 2003, 306). Sananlaskututkimus sai vaikutteita kielitieteen lisäksi muilta tieteenaloilta. Siten sananlaskuihin sovellettiin myös esimerkiksi kontekstuaalisia, funktionalisia ja performatiivisia lähestymistapoja. (Ks. Harvilahti 1982; Apo 2001.) 1990-luvulla ei kuitenkaan julkaistu yhtään folkloristiseen paremiologiaan liittyvää väitöskirjaa. Syynä saattaa olla suomalaisen sananlaskututkimuksen sekä henkilöityminen että kiinnittyminen evolutionismiin pohjaaviin paradigmoihin. Kun sitten erityisesti sananlaskututkimukseen paneutunut ja vuosikymmeniä folkloristiikan professorina toiminut Kuusi eläköityi, uusien viranhaltijoiden myötä tutkimukselliset kiinnostuksen kohteet ja lähestymistavat uudistuivat.²⁷

Sananlaskujen tutkiminen suomalaisen menetelmän avulla ei ole Suomessa eikä kansainvälisessäkään sananlaskututkimuksessa kohdannut erityistä kritiikkiä (esim. Hakamies 2002). Vallinneita kulttuurisia arvoja ja käytänteitä tulkitaan paremiologiassa edelleen sananlaskuista käsin.²⁸ Folkloristiikassa on haettu uusia tutkimuksellisia yhteyksiä sananlaskuille. Performanssikoulukunnan myötä

mielenkiinto on siirtynyt tai siirtynyt teksteistä esitystilanteen huomiointiin. Perinnetekstien ei ole katsottu sinällään tuottavan kattavaa tietoa. (Honko 1980, 30; Buchan 1992, 98.) Toisin kuin monissa muissa maissa tehdyissä kulttuuriantropologisesti suuntautuneissa tutkimuksissa, on suomalaisessa folkloristikassa sananlaskujen tarkastelu niiden omassa elinympäristössään toistaiseksi jäänyt vähälle huomiolle. Suomessa ei ole järjestelmällisesti tallennettu tietoja perinteen esittäjistä tai esityskontekstista.²⁹ Syitä on monia. Yhdeksi esteeksi ovat muodostuneet suomalaisen tutkimustradition keruu- ja arkistointikäytännöt, joissa on painottunut toisintojen keruu ja tallennus maantieteellis-historiallisen menetelmän mukaisesti. (Lehtipuro 1974, 10; Tarkka 2005, 11; Frog 2013, 18.)

Suomalaisten sananlaskujen tutkimusparadigmat, tutkimuskohteet ja käytetyt aineistot ovat 1990- ja 2000-luvulla moninaistuneet.³⁰ Edelleenkin ei folkloristiikan sananlaskututkimuksessa voi erottaa yhtä vallitsevaa paradigmaa. Vielä vaikeampaa sellaista on nähdä koko suomalaisen paremiologian puitteissa. Paremiologia on kielitieteilijöiden ja folkloristien lisäksi 1990-luvulta alkaen kiinnostanut eri tieteenalojen tutkijoita. Suomalaisia sananlaskuja käsitteleviä opinnäytetöitä on tehty muun muassa kielitieteessä, taloustieteessä, kasvatustieteissä, sosiaalipsykologiassa, kirjallisuudentutkimuksessa, yhteiskuntatieteissä ja teologiassa. Näissäkin tutkimuksissa käsiteltyjen sananlaskujen suomenkielisen käytön alkuperä on suullisessa kansanperinteessä. Sananlaskuja käyttävä tutkimus kuuluu paremiologiaan, mutta tällöin näkökulma on sidoksissa

lähtökohtana olevaan oman tieteenalan tutkimusongelmaan, esimerkiksi sananlaskujen käyttöön psykologisissa testeissä. (Ks. Granbom-Herranen 2012, liite 1.)

Lopuksi

Sananlaskut ovat yhteisön eletyn historian tuottamia ilmaisuja. Sananlaskut eivät selitä mitään ilmiötä tai perustele sen olemassaoloa, ne kertovat ainoastaan, että jokin ilmiö on kyseisenä aikana ollut olemassa ja tunnettu. Joidenkin aikakausien korostuminen sananlaskujen keruun, julkaisemisen ja tutkimuksen yhteydessä ei kerro varsinaisesta sananlaskujen käytöstä näinä aikoina.

Ennen vuotta 1809, aikana, jolloin Suomen alue kuului Ruotsin valtakuntaan, koottiin ensimmäiset suomenkieliset sananlaskuaineistot. Ensimmäiset sananlaskujen muistiinmerkitsijät kuuluivat papistoon. Suomenkielisen kansantiedon keruun edellytykset loi uskonpuhdistus, jonka taustalla oli humanismin ja reformaation tuoma kiinnostus kansankieliseen kristinuskon selittämiseen. Samanaikaisesti yhteiskunnallisessa toiminnassa vahvistui ja vakiintui fennofilien asema. Suomenkieliset sananlaskut ovat pitkään olleet muodoltaan muuttumattomia ilmauksia. Kyseenalaistamattomana puheena niiden on katsottu olevan totuuksia ympäröivästä maailmasta, sosiaalisista suhteista ja elämästä yleensäkin. Niistä arvokkaimmiksi koetut ovat edelleen löydettävissä *Kalevalasta* ja *Raamatusta* sekä *Tuomarin ohjeeksi* kirjatuihin sananlaskuista. Sananlaskujen tallentajan ja tutkijan onkin hyvä tiedostaa kul-

loinenkin historiallinen konteksti. Kulttuuriset erot on helpompi nähdä maantieteellisinä kuin ajanjaksojen eroina.

Suomalaisessa tutkimuksessa sananlaskujen käyttö, käyttäjät ja käyttöyhteys ovat jääneet vähälle huomiolle. Sen sijaan on keskitytty kerääjiin ja tutkijoiden tarpeisiin ja näemyksiin luoda maantieteelliseen ja ajalliseen paikantamiseen sidottu kokonaisuksua. Sananlaskuista on haettu myös filosofisia tai runollisia kuvauksia. Sananlaskuihin tukeutuen on haluttu tarkastella ryhmien ominaisuuksia tai oletettua kansanluonnetta. Pääasiallisia kiinnostuksen kohteita ovat maantieteellis-historiallisen menetelmän tai typologiseen luokittelun mukaisesti olleet sananlaskujen levin-

neisyys, ikä, rakenne ja muoto sekä niiden vertailu eri aikakausien kesken tai paikallisina perinnetuotteina.

2020-luvulla kaupungistunut elämäntapa on tuonut muutoksia suomalaiseen sananlaskuperinteeseen. Nykyisessä käyttöympäristössään sananlaskut eivät välttämättä ole edeltäjiensä kaltaisia. Tämän päivän elävien sananlaskujen kieli on nykypäivän vernakulaaria, usein kirjoitetussa muodossa. Vaikka sananlaskuperinne muuttuu, sananlaskut tuskin katoavat. Sekä sananlaskut että niiden tutkimus ovat aina aikansa tuotteita. Monet tutkimukselliset haasteet odottavat edelleen ratkaisemista.

LIITE 1

Tekstissä viitatu suomalaisia sananlaskuja sisältävät julkaisut ja alkuperäiset ilmestymisvuodet

1642	<i>Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi.</i>	1702	Florinus, Henrik. <i>Sananlaskut.</i>
1649	<i>Petraeus, Eskil. Linguae Fennicae brevis institutio</i> (suomen kielioppi).	1734	<i>Ruotzin Waldacunnan Laki.</i> Hyväxi Luettu ja Wastan otettu Herrain Päivillä Wuonna 1734.
1650-1	Aboicus, Laurentius Petri. <i>Liber Proverbiorum Fennicorum</i> (käsikirjoitus).	1745	Juslenius, Daniel. <i>Suomalaisen Sana-Lugun koetus</i> (suomalais-latinalais-ruotsalainen sanakirja).
n. 1670-1	Tammelinus, Gabriel. <i>Liber Proverbiorum Fennicorum</i> – täydennys (käsikirjoitus).	1784	Ganander, Christfried. <i>Proverbiale Fennicum</i> (käsikirjoitus)
1678	Florinus, Henrik. <i>Nomenclatura rerum brevissima</i> (latinalais-ruotsalais-suomalainen sanakirja).	1818	Juteini, Jacob. Walittuja Suomalaisten Sananlaskuja, joita on kokoillut ja ulosantanut Jac. Juteini. Wiipuri, And. Cederwallerin Kirjapaino. https://www.doria.fi/handle/10024/39541 (Luettu joulukuussa 2020.)
1689	Martinius, Matthias. <i>Hodegus finnicus</i> (suomen kielioppi).	1818	Gottlund, Carl Axel. <i>De proverbiis Fennicis</i> (väitöskirjan liite).
1695	Florinus, Henrik. <i>Vocabularium (Yxi Lyhykäinen Sana-Kirja Latinan, Ruotzin, Saxon ja Suomenkielellä).</i>		

- 1842 Lönnrot, Elias. *Suomen Kansan Sananlaskuja*.
 1869 Ahlqvist, August. *Valittuja Suomen Kansan Sananlaskuja Nuorisoa varten Sana- ja asiaselitysten kanssa*.
 1936–1945 Vuosien 1931–1933 tehdyistä osakuntien

keräyksistä koottiin ja julkaistiin sananlaskukokoelmia: Varsinais-Suomi (1936), Etelä-Pohjanmaa (1938), Satakunta (1939), Etelä-Karjala (1941), Häme (1941), Uusimaa (1945).

VIITTEET

- 1 Paremiologia on sananlaskujen tutkimusta. Paremiografia kattaa sananlaskujen keräämisen ja tallentamisen. Paremiologian keskeisimmät tieteenalat ovat kielitiede ja folkloristiikka.
- 2 Ks. Granbom-Herranen 2004, 7, 97–99; 2016, 318.
- 3 ”*Sananparsi* on kaiken lauseparsi-, puheenparsi-, sutkaus- ja sananlaskuaineiston yhteisenä yleisnimityksenä.” (Kuusi 1952, 68).
- 4 *Tieteen termipankki, kielitiede*.
- 5 *Tieteen termipankki, kielitiede*.
- 6 Lönnrot käytti samankaltaista karsintaa myös muissa aineistoissaan ilmeisesti ajalle tyypilliseen tapaan (ks. Kuusi 1954, 164; Karkama 2001, 198–199).
- 7 Lähetytyöissä kerättyjen sananlaskujen tulkinna haasteista lisää ks. Granbom-Herranen 2021b, tulossa.
- 8 Ks. esim. Nenola 1986, 100–101; Saarnivaara 1989, 91; Apo 1995, 56.
- 9 Kaikki suomalaiset tai puhekielen sananlaskut eivät ole ainoastaan suomenkielisiä (<https://www.kotus.fi/kielitieto/kieliet> sekä <https://oikeusministerio.fi/kielilliset-oikeudet>), tosin 1800-luvulla maan asukkaista suomenkielisiä oli noin 85%. Rahvaaseen, omistamattomaan luokkaan kuuluvista oli ruotsinkielisiä noin 5–10%. (Niemi 1969, 55; Talve 1990, 323). (Ks. Granbom-Herranen 2018a, 33.) Suomessa käytettyjä ruotsin- ja suomenruotsinkielisiä sananlaskuja on 2000-luvulla tutkinut Carola Ekrem (Svenska Litteratursällskapet i Finland). Tulevaisuuden Suomessa muiden kuin suomeksi, suomenruotsiksi tai jollakin saamen kielistä käytettyjen sananlaskujen määrä kasvaa samalla kuin sekakieliset sananlaskut asettuvat arkikieleen. (Ks. Granbom-Herranen 2015, 507.)
- 10 Luettelo julkaisuista on Liitteessä 1.
- 11 Vrt. esim. Kaukamaa ja Valonen 1939, 6; Apo 1995, 61; Kotkanheimo 2002, 52.
- 12 Sananlaskut ovat aina olleet osana *Raamatun* suomennosta. Ensimmäinen suomenkielinen raamattu, *Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi*, ilmestyi vuonna 1642. Seuraavat tarkistetut suomenkieliset painokset ilmestyivät vuosina 1776 ja 1859, mutta vasta vuosina 1933 ja 1938 *Raamattu* käännettiin silloiselle modernille suomen kielelle. Nämä 1930-luvun käännöksen sananlaskut lienevät edelleen arkikielessä tutumpia kuin uudemman, vuoden 1992 raamatunkäännöksen sananlaskut, joiden ylisukupolvisen arkikäyttöön asettuminen vie aikansa. *Raamatun Sananlaskujen kirja* voidaan nähdä julkaistuna kokoelmana suomenkielisiä sananlaskuja. Osa niistä on sellaisenaan asettunut vernakulaariin, osa on vuosisatojen kulussa muokkautunut alkuperästään irrottautuneiksi suomalaisiksi sananlaskuiksi.
- 13 Yhdistyi Kotimaisten kielten keskukseseen vuonna 1976.
- 14 Keräyksistä julkaistiin maakunnittain sananlaskukokoelmia, myös Nirvi, R. E. ja Hakulinen, Lauri (1948).

- 15 Olaus Petrin 1500-luvulla kokoamat eettiset ohjeet sisältyivät ensimmäisen kerran Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 lakiin (*Ruotzin Waldacunnan Laki*). Siinä todetaan, että ”yleisiä sananlaskuja pidetään usein lain arvoisina, ja ne ovatkin lakia”. Nämä *Tuomarin ohjeeksi* tarkoitetut sananlaskut ovat sekä *Suomen Laki* että Ruotsin *Sveriges Rikes Lag* lakikokoelmien alkusivuilla.
- 16 Artikkelissa ainoastaan mainittujen julkaistujen sananlaskukokoelmien tiedot, ks. Liite 1.
- 17 Agricolan *Rucouskiria Bibliasta* (1544) sisältää joitakin sananlaskuja, mutta Agricolan tarkoitus lienee ollut julkaista vuoden 1553 alussa kansankielinen sananlaskukokoelma. Se ei toteutunut, mutta osa käsikirjoituksen latinankielisestä esipuheesta on säilynyt. Siinä Agricola korostaa sananlaskujen arvoa. (Heininen 2007, 58, 123.)
- 18 ”Paholainen on sananlaskujen vihollinen” – suomennos kirjoittajan.
- 19 Daniel Jusleniuksen suomalais-latinalais-ruotsalainen sanakirja (1745) oli ensimmäinen varsinainen suomen kielen sanakirja. Christfried Gananderin keräämiä sananlaskuja oli käsikirjoituksessa (1784), joka jäi painattamatta ja ilmeisesti tuhoutui Turun palossa. Siinä olleita sananlaskuja sisältyy kuitenkin Gananderin suomen kielen sanakirjaan (1787). Voidaan olettaa, että Henrik Gabriel Porthanin paneutumisella sekä Daniel Jusleniuksen että Christfried Gananderin sanakirjoja varten tehtyihin sananlaskukeräyksiin on lisännyt Porthanin kielentutkimukseen liittynyttä kiinnostusta suomalaisen kansanrunouteen. (Hautala 1954, 49–50, 63, 76–85; Korhonen 1986, 22–24.)
- 20 Florinus saattoi tietävästi appensa Laurentius Aboicusin ja tämän pojan Gabriel Tammelinuksen aloittaman kirjoitustyön loppuun lisäen kokonaisuuteen myös omat keräelmänsä (ks. Väänänen 2011).
- 21 Kuusi on koonnut tästä aineistosta säilyneet sananlaskut teokseen *Vanhan kansan sananlaskuviisaus* (1953).
- 22 Kielitieteen paradigmojen vaikutus näkyy esimerkiksi Pentti Leinon (1970) väitöskirjassa sananlaskun strukturaalisen alkusoinnun tarkastelussa. Vielä 1970-luvulle tultaessa suomen kielen sekä kotimaisen kirjallisuuden opiskelun yhteydessä oli suomalainen ja vertaileva kansanrunoudentutkimus itsestään selvä sivuaine (Leino 1998, 442–443). Nykyisin folkloristiikkaa ei nähdä kielitieteen ”lähi- tai osa-alueena” (*Tieteen termipankki, kielitiede*).
- 23 Esim. Antti Aarnen kansainvälisesti tunnustettu satujen sisältöperusteinen määrittelymetodin juuret olivat maantieteellis-historiallisessa menetelmässä.
- 24 <https://www.mattikuusiproverbtypology.fi/>, ks. Lauhakangas 2001.
- 25 Nykyään Arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelmat.
- 26 Sananlaskututkimuksen näkökulmasta tämä oli tuottoisin aikakausi. Silloin lukuisien Kuusen johtamien seminaaritöiden lisäksi valmistui useita sananlaskuja käsitteleviä pro gradu -tutkielmia, kolme liseniaatintyötä ja yksi väitöskirja (ks. Granbom-Herranen 2012, liite 1).
- 27 Kuusi oli varsin aktiivinen paremiologian parissa eläkkeelle jäätyäänkin.
- 28 Ks. esimerkiksi Ahlqvist 1929, 3; Kuusi 1979, 7; Hakamies 2002, 222; Stark 2005, 65, 71; myös esim. Lauhakangas 2001, 29.
- 29 Suomalaisen kansanrunoudentutkimuksen oppiaineen ensimmäinen sananlaskuja kontekstiin yhdistävä tutkimus on Galit Hasan-Rokemin (1982) väitöskirja, joka käsitteli Israeliin sijoitettuja elämäntarinoiden sananlaskuja.
- 30 1900-luvulla väitöskirjoja ilmestyi viisi (Koskenjaako 1913; Järviö-Nieminen 1959; Leino 1970; Hasan-Rokem 1982; Hakamies 1986) ja 2010-luvulla valmistunut kaksi (Granbom-Herranen 2018a; Stark 2011).

AINEISTO

Karjalaiset elämäkerrat keruu 1983–1984. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelmat.

KIRJALLISUUS

- Ahlqvist, A. 1929. Esipuhe ”Valittuihin sananlaskuihin”. Teoksessa Koskimies, V. A. (toim.), *Valikoima suomalaisia sananlaskuja. A. Ahlqvistin mukaan [1869]*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 182. Helsinki, SKS, 3–10.
- Apo, Satu 1995. Aleksis Kivi ja talonpoikainen erotiikka. Teoksessa Satu Apo, *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki, Hanki ja jää, 50–74.
- Apo, Satu 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki, SKS.
- Apo, Satu 2010. Milloin kansanrunoutemme kehitys saavutti huippunsa? *Tietessä tapahtuu* vol. 28 4–5/2010, 15–20.
- Bendix, Regina 1997. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press.
- Buchan, David 1992. Folkloristic methodology and modern legend. Teoksessa Reimund Kvideland ym. (toim.), *Folklore processed*. Studia Fennica 1. Helsinki, FLS, 89–103.
- Frog 2013. Revisiting the Historical-Geographic Method(s). Teoksessa Karina Lukin, Frog ja Sakari Katajamäki (toim.), *Limited Sources*, Boundless Possibilities. Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts. RMN Newsletter, 7/2013, 18–33.
- Granbom-Herranen, Liisa 2004. Sananlaskujen käyttäjät ja käyttöyhteys. Sananlaskut käyttökontekstissaan ”Perinne elämässäni” -kilpikirjoituksen aineistossa. Helsingin yliopisto.

Perinne elämässäni kilpikirjoitus 1985. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelmat.

- Folkloristiikan pro gradu -tutkielma. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20051452> (Luettu joulukuussa 2020.)
- Granbom-Herranen, Liisa 2008. Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota? Jyväskylän yliopisto. Elektroninen versio <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3111-7> (Luettu joulukuussa 2020.)
- Granbom-Herranen, Liisa 2011. Proverb – a Literal Phrase and a Part of Everyday Speech. Teoksessa Antonio Pamiesde, Juan Dios Luque Durán ja Patricia Fernández Martín (toim.), *Paremiologia y herencia cultural*. Granada, Granada Lingvistica/ Educatori, 285–294.
- Granbom-Herranen, Liisa 2012. Suomalaisen sananlaskututkimuksen aikakaudet. *Elore*, vol. 19, 2/2012, 165–180. <https://doi.org/10.30666/elore.79020>
- Granbom-Herranen, Liisa 2015. Proverbial expressions and cultural context in archive materials. Teoksessa Joanna Szerszunowicz, Nowowiejski, Katsumasa Boguslaw Yagi ja Takaaki Kanzak (toim.), *Intercontinental Dialogue on Phraseology* 3. University of Białymstoku Publishing House, 503–518.
- Granbom-Herranen, Liisa 2016. The genre of proverb – a relic or very much alive? Teoksessa Kaarina Koski, Frog ja Ulla Savolainen (toim.), *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki, FLS, 317–339. <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/sff.22/> (Luettu tammikuussa 2021.)

- Granbom-Herranen, Liisa 2018a. Proverbs in SMS messages: Archaic and modern communication. *Annales Universitatis Turkuensis B* 459, Turun yliopisto, 13–112. Elektroninen versio <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7322-4> (Luettu joulukuussa 2020.)
- Granbom-Herranen, Liisa 2018b. Proverbs participate in the nation building. Teoksessa Soares, Rui & Lauhakangas, Outi (toim.), *11th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, Proceedings*. Tavira, International Association of Proverbs, 369–379.
- Granbom-Herranen, Liisa 2020. Proverbs in the best known textbook in Finland – what and why? Teoksessa Soares, Rui & Lauhakangas, Outi (toim.), *13th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, Proceedings*. Tavira, International Association of Proverbs, 230–240.
- Granbom-Herranen, Liisa 2021a (tulossa). Titles of TV programmes in Finnish newspapers: a context for proverbs in contemporary use. Teoksessa Joanna Szerszunowicz ja Priscilla Ishida (toim.), *Reproducible language units from an interdisciplinary perspective. Intercontinental Dialogue on Phraseology 4*. University of Białymstoku Publishing House, 196–212.
- Granbom-Herranen, Liisa 2021b (tulossa). Edward Westermarck – a scientist and explorer with proverbs in Morocco. Teoksessa Rui Soares ja Outi Lauhakangas (toim.), *14th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, ACTAS ICP20 Proceedings 2021*. Tavira, AIP-IAP.
- Grzybek, Peter 2011. Proverb variants and variations: a new old problem? Esitelmä ”5th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs” -konferenssissa.
- Hakamies, Pekka 1986. *Venäläisten sananparsien vaikutus karjalaiseen ja suomalaiseen sananparsistoon*. Helsinki, SKS.
- Hakamies, Pekka 2002. Proverbs and Mentality. Teoksessa Anna-Leena Siikala (toim.), *Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought*. Studia Fennica Folkloristica 8. Helsinki, FLS, 222–230.
- Hakamies, Pekka 2003. The Cognitive Viewpoint in Proverb Studies. Teoksessa Lotte Tarkka (toim.), *Dynamics of tradition. Perspectives on oral poetry and folk belief*. Studia Fennica Folkloristica 13. Helsinki, FLS, 306–313.
- Hakamies, Pekka 2016. Proverbs – A Universal Genre? Teoksessa Kaarina Koski, Frog ja Ulla Savolainen (toim.), *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki, FLS, 299–316. <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/sff.22/> (Luettu tammi-kuussa 2021.)
- Harvilahti, Lauri 1982. *Sananlaskujen rakenteellisen ja sisällöllisen vastaavuuden ongelmista*. Lisensiaattintyö, julkaisematon tutkimus. Helsingin yliopisto.
- Hasan-Rokem, Galit 1982. *Proverbs in Israeli folk narratives: a structural semantic analysis*. FF Communications 232. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia,
- Hautala, Jouko 1954. *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. Helsinki, SKS.
- Heininen, Simo 2007. *Mikael Agricola: elämä ja teokset*. Helsinki, Edita.
- Heininen, Simo 2016. Erasmus Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 6/2016, 10–14.
- Honko, Lauri 1979. A hundred years of Finnish folklore research. *Folklore* 90 (2), 141–151.
- Honko, Lauri 1980. Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. Teoksessa Pekka Laaksonen (toim.), *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. Helsinki, SKS, 18–38.
- Honko, Lauri 1981. Folkloristisk paradigm: en introduktion. Teoksessa Gun Herranen (toim.), *Folkloristikens aktuella paradigm*. Åbo, Nordiska institutet för folkdiktning, 5–13.

- Ilomäki, Henni 1998. The Image of Women in Ingrian Wedding Poetry. Teoksessa Satu Apo, Aili Nenola ja Laura Stark-Arola (toim.), *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Studia Fennica Folkloristica 4. Helsinki, FLS, 143–174.
- Jason, Heda 1971. Proverbs in society: the problem of meaning and function. *Proverbium: bulletin d'information sur les recherches parémiologiques* vol. 17, 617–623.
- Jokinen, Eeva 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki, Gaudemus.
- Järviö-Nieminen, Iris 1959. *Suomalaiset sanomukset*. Helsinki, SKS.
- Karkama, Pertti 2001. *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Helsinki, SKS.
- Kaukamaa, L. I. ja Valonen, Niilo 1939. Alkulause. Teoksessa *Satakunnan sananparsia*. Keräyttänyt ja julkaissut Satakuntalainen Osakunta. Porvoo, WSOY, 5–7.
- Kaukonen, Väinö 1974. Piirteitä Kalevalan sananlaskuista. Teoksessa Pertti Virtaranta ym. (toim.), *Sampo ei sanoja puutu*. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki, SKS, 197–200.
- Kohtamäki, Ilmari 1938. *Etelä-Pohjanmaan sananparsia*. Toim. Armas Luukko. *Virittäjä* 42, 398. <https://journal.fi/virittaja/article/view/30540>. (Luettu toukokuussa 2021.)
- Korhonen, Mikko 1986. *Finno-Ugrian Language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.
- Koskenjaakko, A. A. 1913. *Sananlaskututkimuksia I. Laki, oikeus ja oikeudenkäynti suomalaisissa sananlaskuissa*. Helsinki, SKS.
- Kotkanheimo, Liisa 2002. Lukemaan oppiminen – aapinen. Katsaus kehitystrendeihin ja funktioihin 1500–1950. Teoksessa Inkeri Pitkäranta (toim.), *ABC Lukeminen esivallan palveluksessa*. Kansalliskirjaston gallerian julkaisuja 2. Helsinki, Suomen kansalliskirjasto, 33–77.
- Krikmann, Arvo 2009. On denotative indefiniteness of proverbs: remarks on proverb semantics 1. Teoksessa Wolfgang Mieder (toim.), *Proverb semantics. Studies in Structure, Logic, and Metaphor by Arvo Krikmann*. The University of Vermont, 15–50.
- Krogerus, Tellervo 2014. *Sanottu, tehty. Matti Kuusen elämä 1914–1998*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Krohn, Kaarle 1926. *Die Folkloristische Arbeitsmethode, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern*. Institutet for Sammenlignende Kulturforskning. ser. B. no. 5. Oslo, H. Aschehoug & Co.
- Kuhn, Thomas S. 1994. *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki, Art House.
- Kuusi, Matti 1952. Nimityksistä sananparsia, sananlasku, puheenparsia ja lauseparsia. *Virittäjä* 56(1), 66–68. <https://journal.fi/virittaja/article/view/32699>. (Luettu toukokuussa 2021.)
- Kuusi, Matti 1954. *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki, SKS
- Kuusi, Matti 1971. Naisen arvo Suomen ja Amboimaan sananlaskustossa. *Suomen Akatemia* 1(1971), 99107.
- Kuusi, Matti 1987. Genesis of *Proverbium*. Teoksessa Mieder, Wolfgang (toim.), *Proverbium 1 (1965) – 15 (1970)*, XIX–XXVIII.
- Kuusi, Matti (toim.) 1953. *Vanhan kansan sananlaskuviisuus. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1826*. Porvoo, WSOY.
- Kuusi, Matti (toim.) 1979. *Mustan Afrikan viisautta*. Porvoo, WSOY.
- Köstlin n.d. Entstehung und Zweck der Sammlung Luthers. <https://www.projekt-gutenberg.org/luther/sprichw/chap002.html> (Luettu joulukuussa 2020.)
- Kuusi, Matti, Joalaid, Marje, Kokare, Elsa, Krik-

- mann, Arvo, Laukkanen, Kari, Leino, Pentti, Mälk, Vaina ja Sarv, Ingrid (toim.) 1985. *Proverbia septentrionalia. 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels*. FF Communications 236. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- Lassila, Pertti 2003. *Thanteiden isänmaa: Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus*. Helsinki, Yliopistopaino.
- Lauhakangas, Outi 2001. *The Matti Kuusi international type system of proverbs*. Helsinki, SKS.
- Laukkanen, Kari ja Hakamies, Pekka (toim.) 1978. *Sananlaskut*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 346. Helsinki, SKS.
- Lehtipuro, Outi 1974. Trends in Finnish Folkloristics. Teoksessa Pentti Leino, Annikki Kaivola-Bregenhøj ja Urpo Vento (toim.), *Finnish Folkloristics: No. 1*. Studia Fennica 18. Helsinki, FLS, 7–36.
- Leino, Pentti 1970. *Strukturaalinen alkusointu Suomessa: folklorepohjainen tilastoanalyysi*. Helsinki, SKS.
- Leino, Pentti 1998. Matti Kuusi 1914–1998. *Viritäjä* 102(3), 442–450. <https://journal.fi/virittaja/article/view/39093>. (Luettu toukokuussa 2021.)
- Lönnrot, Elias 1981/1842. *Suomen Kansan Sananlaskuja*. Espoo, Weilin & Göös.
- Mieder, Wolfgang 1987. Preface. Mieder, Wolfgang (toim.), *Proverbium 1 (1965) – 15 (1970)*, XV–XVIII.
- Nenola, Aili 1986. Folklore sukupuolikuvien ylläpitäjänä. Teoksessa Aili Nenola, *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin*. Tietolipas 102. Helsinki, SKS, 91–115.
- Niemi, Onni 1969. *Pohjakoulukysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa. I Autonomian aika*. Turku, tekijä.
- Nirvi, R.E. & Hakulinen, Lauri (toim.) 1948. *Suomen kansan sananparsikirja*. Sanakirjasäätiön toimituksia 5. Porvoo, WSOY.
- Norricks, Neal R. 1985. *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin, Mouton.
- Outila, Virpi 2016. “Trust but verify”: Translation of employee empowerment as a Western organizational practice into the Russian context. Aalto University publication series Doctoral dissertations, 217/2016.
- Perinnetieteen terminologia* 1970. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte I. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitos.
- Posti, Lauri 1936. Alkulause. Teoksessa Varsinaissuomalainen Osakunta (toim.), *Varsinais-Suomen sananparsia*. Porvoo, WSOY, 5–8.
- Pulkkinen, Tuija 1999. 1800-luvun suomalaisen nationalismin erityispiirteistä ja perinnöstä poliittisessa ajattelussa. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.), *Suomi, Outo pohjoinen maa? Näkökulmia Euroopan äären historiaan ja kulttuuriin*. Jyväskylä, PS-kustannus, 118–137.
- Saarnivaara, Marjatta 1989. Nainen ja mies – eilen, tänään, huomenna. Teoksessa Anita Haataja, Elina Lahelma ja Marjatta Saarnivaara (toim.), *Se pieni ero. Kirja tasa-arvoasvatuksesta*. Helsinki, Valtion painatuskeskus, 83–120.
- Stark, Eija 2005. Oma apu paras apu. Katsaus maalaisköyhälistön moraalitalouteen. Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila ja Ulla Piela (toim.), *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Helsinki, SKS, 65–83.
- Stark, Eija 2011. *Köyhyyden perintö: Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki, SKS.
- Talve, Ilmar 1990. *Suomen kansankulttuuri*. Helsinki, SKS.
- Tarkka, Lotte 2005. *Rajarahvaan laulu: Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki, SKS.

- Tarkka, Lotte 2016. The Poetics of Quotation. Proverbial Speech, Entextualization and the Emergence of Oral Poems. Teoksessa Kaarina Koski, Frog ja Ulla Savolainen (toim.), *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki, FLS, 175–199. <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/sff.22/> (Luettu tammikuussa 2021.)
- Tarkka, Lotte, Haapoja-Mäkelä, Heidi ja Stepanova, Eila 2019. Kalevalaisuus, kieli-ideologiat ja suomalaisuuden myytit. Teoksessa Ulla Piela, Pekka Hakamies ja Pekka Hako (toim.), *Eurooppa, Suomi, Kalevala – Mikä mahdollisti Kalevalan?* Kalevalaseuran vuosikirja 98. Helsinki, SKS, 79–106.
- Tieteen termipankki: Filosofia:paradigma.* <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:paradigma>. (Luettu marraskuussa 2020.)
- Tieteen termipankki: Kielitiede.Kielitieteen_osa-alueita.* https://tieteentermipankki.fi/wiki/Luokka:Kielitieteen_osa-alueita
- Tieteen termipankki: Kielitiede:typologinen luokittelu.* https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:-typologinen_luokittelu. (Luettu toukokuussa 2020.)
- Tieteen termipankki: Kielitiede:useus.* <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:useus>. (Luettu marraskuussa 2020.)
- Tuomaala, Saara 2004. *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca historica 89. Helsinki, SKS.
- Väänänen, Kyösti 2011. Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721 -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 9. Helsinki, SKS. Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe201101191118 (Luettu marraskuussa 2020.)
- Aboicus, Laurentius Petri. Artikkelin tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-000002>
 - Florinus, Henricus Matthiae. Artikkelin tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-000662>
 - Tammelinus, Gabriel Laurentii. Artikkelin tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-002438>
- Wilson, William 1978. The Kalevala and Finnish politics. Teoksessa Felix J. Oinas (toim.), *Folklore, nationalism, and politics*. Columbus, Ohio, Slavic Publishers, 51–75.